

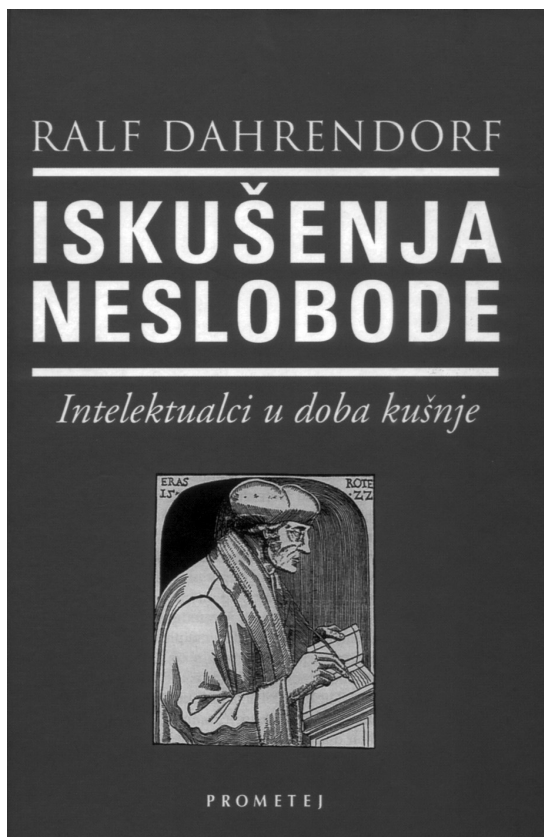
Ralf Dahrendorf

Iskušnja neslobode

Enes Kulenović

Intelektualci u doba kušnje

Prometej, Zagreb, 2008.

Utjecajni intelektualci koji su se kompromitirali sudjelovanjem u autokratskim političkim pokretima i porecima ili pokazujući simpatije prema njima oduvijek su bili intrigantan predmet intelektualne povijesti. To je rezultiralo velikim brojem studija o toj temu, ali i izazovom za svakoga tko se odluči uhvatiti u koštac s tom temom. Istaknuti njemački sociolog Ralf Dahrendorf u svojoj je studiji *Iskušnja neslobode: intelektualci u doba kušnje* pristupio tom izazovu tako što nije stavio naglasak na javne intelektualce koji su u jednoj fazi svojih života podržavali totalitarne poretke ili diktature i pokleknuli pred iskušenjima neslobode, nego na one koji su se tim iskušenjima othrvali. Zazivajući velikoga nizozemskog humanista, takve intelektualce naziva erazmovcima, pokušavajući pojasniti okolnosti i osobne vrline koje su bile odlučujuće u njihovu javnom otporu totalitarizmu.

No Dahrendorfova se studija zasniva na dvije promašene pretpostavke. Polazna premisa, prema kojoj su se oni koji iskazivali simpatije prema komunističkim, fašističkim i nacističkim režimima predali iskušenjima neslobode, dok su oni koji su branili liberalni duh ostali imuni na ta iskušenja, održiva je samo ako prihvatimo ono čega se intelektualni povjesničari groze: retrospektivan pogled i zanemarivanje političkoga i kulturalnog konteksta o kojemu govorimo. Nije, primjerice, teško upirati prstom u intelektualce, poput Sartrea, koji su javno podupirali sovjetski režim i nakon što su bili suočeni s užasima kolektivizacije, gulazima, političkim čistkama što ih je dokumentirala Deweyeva komisija, progonom Trockoga i njegovih sljedbenika, te paktom Hitler-Staljin. No, zaključak da su oni koji su se okrenuli komunizmu – zato što su bili zgađeni socijalnim nepravdama, kolonijalnom politikom i spremnošću liberalnih europskih vlada na kompromis s nacistima 1920-ih i 1930-ih godina – pokleknuli pred iskušenjima neslobode moguć je samo ako zanemarimo povlasticu koju mi imamo, a koja nije bila dostupna sudionicima tog razdoblja: uvid u činjenicu da će do kraja 20. stoljeća sve komunističke države prerasti u autokratske i/ili zločinačke poretke.

Dahrendorf, uz to, unaprijed namješta rezultat utakmice time što govoreći o komunizmu govori o komunističkim režimima, a govoreći o liberalizmu kao bastionu slobode govori o liberalnome duhu. Time izbjegava raspravu o marksistima koji su ostali dosljedni branitelji slobode pojedinaca, osuđujući i izrabljivački karakter kapitalizma i totalitarizam Staljinova režima i njegovih satelita. Kako je naglasak stavljen na liberalne vrijednosti, Dahrendorf se ne mora nositi s nedostacima i žrtvovanjima slobode unutar liberalnih poredaka: apologijom kolonijalizma, uništavanjem sindikata, impotentnošću Vajmarske Republike, kompromisima s Hitlerom, makartizmom, inicijalnom suzdržanošću prema pokretu za građanska prava, hladnoratovskoj vanjskoj politici i nuklearnoj proliferaciji.

Druga pogreška proizlazi iz Dahrendorfova odabira intelektualnih heroja koji ilustriraju imunost na iskušenja slobode. Ako je "teza ova studije da erazmovske kvalitete prepoznatljivima čine samo velika iskušenja" (141), onda je nejasno zašto su mu paradigmatički erazmovci Raymond Aron, Isaiah Berlin i Karl Popper. Kako su sva trojica bili Židovi, jasno je da ih nacizam nije mogao privući. Istodobno, čak je i iz njihovih površnih biografija u *Iskušenjima neslobode* očito da nijedan nije bilo izložen ni kušnji da prigrli komunizam. Neupitni su status javnih intelektualaca i važnost Poppera, Arona i Berlina za intelektualnu povijest 20. stoljeća, ali je promašeno govoriti o njima kao o modelima otpora iskušenjima neslobode jednostavno zato što oni tim iskušenjima nikad nisu ni bili izloženi.

Kad raspravlja o intelektualcima koji su djelovali unutar samih diktatura, Dahrendorf zaključuje kako "Popper ili Aron ili Berlin ne bi se mogli povući i pisati pristojne knjige" (111). No, mi to jednostavno ne možemo znati upravo zato što nijedan od njih nije bio izložen progonu političkih vlasti, a time i nužnosti izbora između šutnje, kompromisa, zatvora ili smrti. Stoga je usporedba tri Dahrendorfova heroja s intelektualcima koji nisu imali povlasticu djelovati izvan diktatura – poput Norberta Bobbija, koji je izabrao kompromis, ili Jana Patočke, koji izabrao šutnju, ili Vaclava Havela, koji je izabrao zatvor – krajnje neprikladna. Dahrendorfa najviše zanimaju 1920-e i 1930-e godine kao razdoblje u kojem su – suočeni s inicijalnim uspjehom boljševičke revolucije, dolaskom na vlast fašista u Italiji i nacista u Njemačkoj, španjolskim građanskim ratom i prijetnjom novoga svjetskog rata – intelektualci bili pred najvećim kušnjama da podrže režime koji su bili spremni žrtvovati individualnu slobodu na oltaru viših političkih ciljeva. No, Aron, Popper i Berlin počeli su djelovati kao javni intelektualci tek nakon Drugoga svjetskog rata, kad je u zapadnim intelektualnim krugovima iskazivanje simpatija prema Trećem Reichu, Mussoliniju ili Francovu režimu postalo nezamislivo, a podrška sovjetskom režimu, posebice nakon osude Staljina na 20. partijskom kongresu u Moskvi i gušenja mađarske pobune 1956, neozbiljna. Uzavši sve to u obzir, čini se da Dahrendorfov izbor Arona, Poppera i Berlina kao utjelovitelja liberalnog duha "koji ne podliježe iskušenju" nije bio vođen povijesnom preciznošću i dosljednošću, nego činjenicom da ih je autor *Iskušenja neslobode* "dobro poznao" i "prema svakome od njih gajio osjećaje kao prema prijateljima, koji su mi poput oca" (35).

Zanimljiva poglavlja o Erazmu Roterdamskom i glavnim vrlinama erazmovskih intelektualca padaju u sjenu u usporedbi s dijelovima knjige koji obiluju upitnim i nedovoljno razgrađenim argumentima, te površnim ocjenama i zaključcima. U poglavlju o fašizmu Dahrendorf, primjerice, raspravlja o nacističkome pokretu. Na političkim prosvjedima ili u kratkim novinskim tekstovima možda je oprostivo zanemarivanje razlika između fašističke i nacističke ideologije i režima, ali u studijama o inte-

lektualnoj povijesti to je naprosto nedopustivo. Nadalje, u raspravi o Berlinovu razlikovanju pojmova negativne i pozitivne slobode Dahrendorf bezrezervno zaključuje da "postoji samo jedna nedjeljiva sloboda" (48), što je zacijelo veliko iznenađenje za povjesničare političkih ideja i političke teoretičare koji su proveli dobar dio života dokazujući suprotno. Dahrendorf čak tvrdi da je Berlin pogriješio što je pozitivnu slobodu uopće nazvao slobodom, čime pokazuje da nije razumio kako cilj Berlinova eseja *Dva poimanja slobode* nije ustanoviti koje je poimanje slobode jedino ispravno, što bi bilo protivno logici Berlinove teorije vrijednosnoga pluralizma, nego pojasniti koja su dva poimanja slobode odredila političku misao 19. i 20. stoljeća.

Iako je Dahrendorf poglavito usredotočen na otpor dvama totalitarizmima, piše i o Hladnom ratu, Istočnom bloku, 1968. godini, te kušnjama slobode nakon 11. rujna. Neobično je stoga što uopće ne govori o ulozi javnih intelektualaca u eri makartizma i borbe za građanska prava crnaca. Izgleda da taj propust proizlazi iz autorova nekritičkoga odnosa prema SAD-u, najbolje izražena u stavu da je "Amerika bila i ostala zemlja slobode, ideologijama manje podložna nego većina europskih zemalja" (167). U nedostatke studije mogu se ubrojiti i nepotrebno nizanje kratkih biografija javnih intelektualaca bez jasnog cilja, konfuzno poglavlje o ulozi izbjeglištva u životu erazmovaca i površna rasprava o žrtvovanju sloboda u demokratskim društvima suočenima s terorističkom prijetnjom. Najneugodnija je, ipak, ocjena Hannah Arendt kao "neobične žene čije su emocije bile previše snažne a da bi postala prava pravcata erazmovka" (86). Čitateljima koji poznaju filozofski opus i beskompromisni aktivizam Arendt u ratu bilo bi nejasno kako je autor došao do te ocjene da sam nije ponudio sramotan odgovor: "Bila je imuna na oba velika iskušenja (totalitarizma) – osim što se trajno zaljubila u čovjeka koji se predao nacistima, i udala za drugoga, koji je bio komunist" (87). Kako Dahrendorf poistovjećuje političko iskušenje neslobode sa seksualnim ili romantičnim iskušenjima samo još onda kada govori o sestrama Mitford, čitatelj neizbježno stječe gorak dojam da nije imun na seksizam.

Oni koji misle da povijest političkih iskušenja kojima su intelektualci 20. stoljeća bili izloženi zaslužuje ozbiljnu studiju neka se vrate klasicima poput Aronova *Opijuma intelektualca* ili novijim naslovima poput *The Reckless Mind*, Marka Lillinea. Dahrendorfova *Iskušenja neslobode* neka ostanu ondje gdje su inicijalno i bila objavljena: na zaboravljenim stranicama *Neue Zürcher Zeitung*a i časopisa *Merkur*.